

Annelerin Koronavirüs (COVID-19) Sürecinde Özel Gereksinimli Çocuklarının Problem Davranışları İle Baş Etme Deneyimleri

Sevim KARAHAN*

Şeyda YILDIRIM PARLAK**

Kübra DEMİRÖZ***

Mehmet KAYA****

Nilay KAYHAN*****

Atf için:

Karahan, S., Yıldırım Parlak, Ş., Demiröz, K., Kaya, M. ve Kayhan, N. (2021). Annelerin Koronavirüs (COVID-19) sürecinde özel gereksinimli çocuklarının problem davranışları ile baş etme deneyimleri. *Journal of Qualitative Research in Education*, 25, 79-105.
doi: 10.14689/enad.25.4

Öz Bebekler birbirlerinden farklı ailelerde, kültürlerde ve çevrelerde doğar; ilk etkileşim kurdukları çevre ise aile ortamıdır. Bu araştırmada, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin Koronavirüs salgın sürecinde çocuklarının problem davranışları ile baş etme deneyimlerini temel alan görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, nitel araştırma yönteminde desenlenmiştir. Çocukları Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bir il merkezinde özel eğitim rehabilitasyon merkezlerine devam eden 11 anne, araştırmanın katılımcı grubunu oluşturmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiş; bulgular sekiz ana temada betimlenmiştir. Evde kalma sürecinde ev içi iletişimde sorumluluğu yoğun olarak annelerin aldığı gözlenirken; yaşadıkları duygular kendilerini yalnız hissetme, çoğu zaman eş ve akrabalarından destek görememe olarak belirlenmiştir. Anneler çocuklarının sıklıkla kendine zarar verme, agresif davranma ve kendini kontrol edememe davranışları sergilediklerini ifade etmişler; özel eğitim kurum yöneticilerinin ve öğretmenlerinin uzaktan eğitim sürecine yönelik mesleki yeterliliklerinin güçlendirilmesi; aile temelli etkili müdahale programlarının gerçekleştirilmesini önermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs (COVID-19), ebeveyn çocuk etkileşimi, olumlu davranış desteği, problem davranış, özel gereksinimli çocuk

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi: 05.10.2020

Düzeltilme Tarihi: 04.01.2021

Kabul Tarihi: 22.01.2021

© 2021 ANI Yayıncılık. Tüm hakları saklıdır

*ID Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Türkiye, sevim.karahan@hku.edu.tr

**ID Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Türkiye, seyda.yildirim@hku.edu.tr

***ID Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Türkiye, kubra.ozgan@hku.edu.tr

****ID Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye, mef18062012@gmail.com

*****ID Sorumlu Yazar: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Türkiye, nilaykayhan@gmail.com

Giriş

Bebekler birbirlerinden farklı ailelerde, kültürlerde ve çevrelerde doğarlar. Gelişimleri, genetik faktörlerin yanı sıra içinde bulundukları ortamdan etkilenmektedir. Ancak gelişim süreci daha çok çevresel etmenlere göre şekillenir (Aydın, 2014, s. 3-15; Senemoğlu, 2005, s.1-15). Çocuk için ilk etkileşim kurulan çevre aile ortamıdır. Bir bakıma yaşamın ilk yıllarında mutluluğun hissedildiği, sevginin, sevilmenin ve diğer sosyal-duygusal doyumların yaşandığı ilk kaynak ailedir. Ancak çatışmaların, kavgaların, duygusal gerilimlerin yaşandığı ve bunların hissedildiği ilk yer de; aile ortamıdır. Bu anlamda aile üyeleri arasındaki etkileşim veya dışarıdan gelen bir faktöre bağlı olumsuz yaşantılar sonucunda; en çok zarar gören çocuklardır (Skinner ve diğerleri, 2006). Dolayısıyla aile içi yaşanan duygusal çatışmalar, sözel ve fiziksel şiddet durumları beraberinde aile içi geçimsizliğe yol açmakta; yoğun olarak çocuklarda olumsuz davranışların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Çocuklar, aile ortamı sonrası ilk sosyal çevre deneyimlerini okul ortamında deneyimlemektedir. Okul hayatının başlamasıyla birlikte anne-babalarından bağımsız olarak yetişkinlerle, öğretmenleri ve akranlarıyla farklı bir yaşantıya sahip olurlar. Bu süreçte çocukların, hem akademik hem de sosyal bağlamda çevresindeki insanlarla birlikte etkileşim halinde olmaları beklenmektedir (Taner-Derman ve Başal, 2013). Bir anlamda aile ortamında sağlıklı bir iletişim sürecini deneyimleyen çocukların okul yaşantılarında da olumlu ilişkileri gözlemlemek olasıdır. Fakat çocuklar, bazen çeşitli sebeplerle normların kabul etmediği davranış sergileyebilmektedir. Bu sergiledikleri davranışlar hem evde hem de sınıflarda çeşitli problemlere neden olabilmektedir. Alan yazında kabul görmeyen davranışlar olarak ifade edilen bu davranışlar “Problem Davranış” (PD) olarak adlandırılmaktadır. Carr ve Durand (1985) problem davranışı, insanların toplumda etkili bir şekilde yer almasına mani olan hem kendisine hem de çevresindeki kişilere zarar verebilecek davranış olarak; Dunlap, Johnson ve Robbins (1990) ise yaralanmaya sebep olma ve tehlikeli olmalarından dolayı, bireyin toplumsal yaşama katılımı güçleştiren davranışlar olarak tanımlamışlardır. Erbaş (2002) ise davranışın nedenlerine, süreç ve sonuçlarına dikkat çekmiş; PD’yi eğitim-öğretim yapılan derslikte eğitimcinin verdiği yönergeleri takip etmekte güçlük yaşamak, çocuğun akranları, öğretmenleri, ailesi, akrabaları ve komşularıyla olumlu iletişim ve etkileşimde bulunmakta zorluk çekmek, akranlarına veya kendisine zarar vermek olarak ifade etmiştir. Bu tanımlardan yola çıkıldığında problem davranışın neden, nasıl, niçin ve kimlerle bir aradayken ortaya çıktığı kadar; öncesi ve sonrasında da neler yaşandığı incelenmelidir. Örneğin, bir davranış ortaya çıktığı yer ve zaman bağlamında incelendiğinde derslik (sınıf) veya bulunduğu sosyal ortamda üzgün, hırçın, kavgacı ve saldırgan olma davranışları; toplum tarafından kabul görmemektedir. Dolayısıyla bu davranışlar sınıfta meydana geldiğinde bireyin ya da çevresinin öğrenmesine engel olan, akranları ile sosyal etkileşimini olumsuz etkileyen ve zarar veren davranışlardır (Erbaş, 2002). Aynı zamanda, öğrenme üzerinde de olumsuz etki oluşturmaktadır. Yücesoy-Özkan (2016) bu davranışların sosyal etkileşim üzerinde olumsuz etkiye neden olmasına, bireyin kendisine veya çevresine zarar vermesine ek olarak; kendisinin ve diğer akranlarının öğrenmesine de engel oluşturabildiğini ifade etmiştir.

Özetle, bir davranışın PD olup olmadığını belirleyen şu üç ana unsur önemlidir; öğrenme, sosyal etkileşim ve güvenlik. Buna göre davranışın, bireyi ya da çevresini tehdit eden unsurları olup olmadığının değerlendirilmesi önerilmektedir. Davranışın değerlendirilmesi için gözlem yapmak ve davranışın öncesi, sırası ve sonrasını derinlemesine incelemek gereklidir. Çünkü bir davranış problem olarak tanımlayabilmek için kaç kez ve ne kadar sıklıkla sürdüğüne ilişkin bilgi sahibi olunmalıdır. Nitekim bu tür davranışlar, süreklilik halini kazanmış topluma katılımı zorlaştıran davranışlardır (Carr ve Durand;1985; Dunlap, Johnson ve Robbins, 1990; Erbaş, 2002; Erbaş, 2005; Erbaş, Kırcaali-İftar ve Tekin-İftar, 2007, s.7-15). Bu bağlamda gözlem sonuçlarının ve değerlendirme verilerinin en önemli yanı, probleme neden olan etmenlerin bilinmesi ve ortaya çıkmasını azaltıcı ya da önleyici uygulamalara olanak tanımasıdır (Erbaş, 2002; 2005; Erbaş, Kırcaali-İftar ve Tekin-İftar, 2007, s.7-15). Bir diğer önemli konu çocukların sergiledikleri birtakım davranışları, doğrudan PD olarak etiketlemenin uygun olmadığıdır. Sergilenen davranışın çocuğun yaşlarında da görülüp görülmediğinin ve ayrıca bu davranışın ortaya çıkmadan önceki ve sonraki uyarılarının belirlenmesi gereklidir. Nitekim bir davranışın, tek bir kişi tarafından problem olarak tanımlanması yeterli olmayabilir. Örneğin bireyin parmaklarıyla sıraya vurma davranışını bir öğretmen problem olarak tanımlarken, diğer bir öğretmen tanımlamayabilir. Bu durumda davranışın gerçekten problem olup olmadığı, PD tanımı kapsamında belirlenmelidir (Erbaş, Kırcaali-İftar ve Tekin-İftar, 2007). Davranışın problem bir davranış şeklinde tanımlanması için öncelikle nedenleri üzerinde kapsamlı bir inceleme yapılması önerilmektedir. Çünkü ilerleyen süreçte bu davranış gerçekte bir PD ise önleyici ve etkili müdahaleler yoluyla azaltılması veya ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Alan yazında, çocukların PD göstermelerinin farklı nedenlerinin olduğu belirtilmektedir. Diğer bir ifadeyle çocuklar bu davranışları sergileyerek bir amaca ya da hedefe ulaşmak niyetindedir (Crone ve Horner, 2003, s. 29-35). Nedenleri arasında ilgi çekme, elde etme, kaçınma davranışları olabileceği gibi çocukların kendisi ile ilgili nedenler, ev ortamına dayalı nedenler, okul ve sınıf içi nedenler, çevresel olaylar, çevresine ve kendine zarar vermeye yönelik nedenler yer almaktadır (Kanlıkılıçer, 2005; Yücesoy-Özkan, 2016). Bu davranışların nedenlerinin belirlenmesinin yanı sıra davranışın çocuğun yaşına uygunluk, yoğunluk, süre, cinsiyet rolleri açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir (Erbaş, Kırcaali-İftar ve Tekin-İftar, 2007; Kanlıkılıçer, 2005; Koska, 2019). Çünkü çocukların sergilediği PD'ler, herhangi bir müdahalede bulunulmadığı sürece ömür boyu devam etme eğilimi gösterebilmektedir. Bu nedenle bir davranışın problem olup olmadığının incelenerek nedenlerinin ortaya çıkarılması; son olarak davranışa özgü müdahale planları geliştirilerek uygulanması önerilmektedir (Erbaş, 2002; Erbaş, Kırcaali-İftar ve Tekin-İftar, 2007). PD'lerin ortaya çıkış nedenleri incelendiğinde çocukların yetersizlik alanları, ebeveyn rolleri, olumsuz deneyimlerle ilişkili tanımlamalara rastlamak mümkündür. Bu anlamda işlevsel değerlendirme oldukça etkili bir tanımlamadır. Çocuğun bireysel dosyasında yer alan bilgiler göz önüne alınarak ve çevresiyle yapılan görüşme sonuçları kullanılarak belirlenen problem davranışın, ortaya çıktığı ya da çıkmadığı zamanların öncesindeki uyarılar, öncüller ve sonuçlara ilişkin bilgi toplayıp karar verme sürecine *işlevsel değerlendirme*

denilmektedir (Erbaş, 2005). İşlevsel değerlendirme bakış açısına göre, çocukların gerçekleştirdikleri her davranışın problem olmadığı ve çocuğun yetersizliğine bağlı olarak bu davranışları gerçekleştirmediği; davranışın sergilenmesine yönelik bir başlatıcı durum ya da olayın olabileceği düşünülmektedir (Erbaş, Kırcaali-İftar ve Tekin-İftar, 2007). İşlevsel değerlendirmeler etkili bir biçimde plan hazırlanmasına ve planın uygulanmasına temel oluşturmaktadır. Bu anlamda işlevsel değerlendirmeler, okulda öğretmenlerin evdeyse ailelerin önlem almalarına rağmen devam eden PD'ler ile baş etmeye yönelik plan yapılmasına, hangi davranışa hangi zamanlarda ne tür tepki verileceğinin belirlenmesine hizmet etmektedir (Güner Yıldız ve Kurtova, 2017). Problem davranışın şiddetinde zamanla ortaya çıkabilecek artışlar ve bu davranışların çocukların hem günlük yaşamları hem de eğitim yaşantılarına olumsuz etkilerinin önüne geçmek ya da azaltmak için kanıt temelli olan davranış değiştirme tekniklerinin kullanılması önerilmektedir. Var olan bu davranışlar için kanıt temelli tekniklerin yer aldığı davranış değiştirme/yeni davranış kazandırma planları hazırlanmalı, bu müdahale planları uygulanmalıdır (Erbaş, 2002). Sonuç olarak, çocuğun problem davranışlarıyla baş edebilmek için ev ve okul ortamını kapsayacak biçimde a) Olumlu etkileşim ortamlarının oluşturulması b) Olumlu davranış desteği yaklaşımları tabanlı ve kanıt temelli programlar hazırlanması, c) PD'lerle mücadele ile ilgili bir ekibin oluşturulması ve iş birliği yapılması, d) Değerlendirme sürecinin bütün öğrencileri kapsayacak şekilde hazırlanıp uygulanması e) Aile ile iş birliği yapılması, f) PD'nin kaynağı ve nedenlerinin araştırılarak belirlenmesi, g) Ev/okul çaplı problem davranışlarla müdahale programı hazırlanması gerekmektedir (Erbaş, 2002; Sprague ve Horner, 2007; Horner, Sugai ve Anderson, 2010; Pişkin, Öğülmüş ve Boysan, 2011). Hazırlanan eylem planlarında yer verilecek stratejilerin amacı problem davranışların azaltılması, uygun davranışların artırılması ve çocukların yaşam kalitelerinin artırılmasıdır. Bu doğrultudaki uygulamalar, çocuğun sosyal kabulünün artmasına destek sunmaktadır. Olumlu davranışsal destek yaklaşımı (ODD), problem davranışların azaltılması için uygulanan kanıt temelli bir programdır (Erbaş, Kırcaali-İftar ve Tekin-İftar, 2007; Yücesoy-Özkan, 2016).

Olumlu Davranışsal Destek (ODD) Sürecinde Aile ve Öğretmenlerin Rolü

Olumlu davranışsal destek (ODD), çocukların yaşam kalitesini artırmak ve problem davranışların oluşumunu, şiddetini veya etkisini azaltmak için bir dizi kanıta dayalı destek sağlamak için çok bileşenli bir çerçevedir (Local Government Association, 2014; Positive Behavioral Interventions and Supports, 2018). Uygulamalı Davranış Analizi (UDA) ilkelerini benimseyen, çocuğun uygun olmayan davranışlarını azaltmayı ve uygun olan davranışlarını artırmayı hedefleyen bir yaklaşımdır (Erbaş, 2005). ODD'in temel aldığı dört özellik bulunmaktadır. Bunlar, *kanıt temelli uygulamalar* kullanılarak çocukların problem/artırılmak istenen davranışlarına yönelik düzenlemeler ve müdahalelerde bulunulması, bireye yönelik müdahalelerde tek tip müdahale kullanmak yerine *çoklu müdahale yöntemleri* kullanılması, *bireyin yaşamını* temel alarak onun için önemli ve gerekli olması ve son olarak da *sürdürülebilir* olmasıdır (Dunlap, Sailor, Horner ve Sugai, 2009). Bu bileşenlerin uygulanmasında aile ve

öğretmenlerin rol alması, ev ve okul yaşamı dengesinin kurulmasında destekleyici etki yapmaktadır. Bir bakıma evde veya okulda uygulanan davranış değiştirme teknikleri ile bireyin kritik dönemlere de dikkat edilerek, sınıf, ev ortamı ve toplumsal yaşama katılımı desteklenmektedir. PD ile baş etmede eğitim öğretim ortamlarında okul ve sınıf çaplı uygulamalar öne çıkarken okul ortamında öğretmenlerin üstlendiği rolü, evde de ebeveynler üstlenmektedir.

Evde erken yaşta ortaya çıkan problem davranışlara müdahale oldukça önemlidir. Çünkü yaşam döngüsü içinde en kritik basamak erken çocukluk dönemidir ve bu dönemde problem davranışlarla baş etmek hatta davranışın ortaya çıkmasına neden olan durum ve olayları gözlemleyerek ortaya çıkmasının önlenmesi gerekmektedir. Bu dönemin kritik olmasının nedeni bütün gelişim alanlarının temel yaş aralığını oluşturması ile erken çocuklukta sergilenen problem davranışların bir sonraki gelişim döneminde çocuğun kendisine ve diğer bireylere yönelik daha üst boyutlarda etkilerinin olabilmesidir. Bu nedenle erken çocukluk döneminde davranışların iyi takip edilmesi, gözlemlenmesi ve çocuğun sergilediği problem davranışların önlenmesi dil gelişimi, zihinsel gelişim ve sosyal-duygusal gelişim alanları için temel oluşturmaktadır. Örneğin, sosyal-duygusal gelişim basamağında sorun yaşayan çocuklar çevresindeki bireyler ile sağlıklı iletişim kurmakta zorlanabilmekte; kendini ifade edememeleri ise olumsuz davranışlara neden olabilmektedir. Çocukların sosyal-duygusal gelişiminin desteklenmesi, PD'lerinin azaltılması, uygun becerilerinin geliştirilmesi için bireyselleştirilmiş müdahale programı uygulanmaktadır. Alan yazında bu müdahale programı piramit model olarak ifade edilmiştir. Bu modelde erken dönemde problem davranışların önlenmesi için üç aşama vardır. Bunlar birincil, ikincil ve üçüncül önleme evreleri olup, bu evrelerde ODD programında yer alan basamaklar uygulanmaktadır. Birincil önlemede, PD'lerin ortaya çıkmadan önce gözlemlenerek ortaya çıkmadan alınabilecek önlemler yer alırken; ikincil önleme; birincil önlemeye cevap vermeyen ve risk altında olduğu düşünülen çocukların davranışlarına yönelik müdahale programını içermektedir. Üçüncül önleme ise; birincil ve ikincil önlemlere karşılık vermeyen çocukların davranışlarına yönelik yoğun ve bireysel müdahale programlarını içermektedir. Bu modelin amacı, olumsuz davranışa odaklanarak olumlu sonuçlar elde edilmesi, PD'lerin azaltılmasına odaklanılması ve olumlu sosyal-duygusal gelişimin desteklenmesidir (Hemmeter, Fox ve Hardy, 2016; Tomris, 2012). Bu süreçte ise çocukların en çok bir arada kaldıkları ebeveynlere ve erken çocukluk döneminde görev alan uzmanlara (okul öncesi öğretmenleri gibi) büyük sorumluluk düşmektedir (Hemmeter, Fox ve Hardy, 2016). ODD sürecine ebeveynlerin en önemli katkısı; çocuklarını farklı ortam ve zamanlarda değerlendirerek derinlemesine bilgi toplamalarıdır. Dolayısıyla, anne-babalar ODD sürecinde uygun müdahale programının kilit elemanıdır. Okul çağına gelindiğinde PD'lerin azaltılması ve önlenmesi için okul genelinde ODD'ye dayalı müdahaleler uygulanabilmektedir. Okul çaplı uygulamalar; çocuklara okulda sosyal ve akademik başarı elde edebilmeleri için gerekli olan sosyal, davranışsal ve kültürel destek sağlayan bir sistem yaklaşımıdır. Alan yazın incelendiğinde öğretmen ve ailelere yönelik problem davranış yönetimi ve olumlu davranış desteğini içeren çalışmalar dikkat çekmektedir (Çelik, 2012, Özbey, 2010; Özbey, 2012; Özen, Çolak ve Acar, 2002; Töret vd., 2014; Tomris, 2012).

Çelik (2012) tarafından gerçekleştirilen çalışmada uygulanan aile temelli program sonucunda, çocukların ev ortamında problem davranışlarının azaldığı; Tomris (2012) tarafından yapılan çalışmada da ailelerin çocuklarına problem davranış sonrası açıklama yaptıkları ya da ceza verdikleri sonuçlarına ulaşılmıştır. Özbey'de (2010) gerçekleştirdiği çalışmasında, çocuklarda görülen problem davranışların aile içi iletişime bağlı olarak şekillendiğine ve aile tutumlarının önemine dikkat çekmiştir. Özen, Çolak ve Acar (2002) ise annelerin problem davranışlar ile nasıl baş edileceğine ilişkin öğrenme gereksinimleri olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Töret ve diğerleri (2014) PD'lerin çocukların yaşamını etkilediğini; Özbey (2012), ebeveynlere göre ev ortamında ilgi elde etmek için arttığı yönünde bulgulara ulaşmışlardır. ODD sürecinin evde ve okulda uygulanması için iş birliği kadar önemli olan bir diğer faktör, ani gelişebilecek durumlara bağlı yaşantı değişikliklerinde olumlu davranış desteğinin nasıl uygulanacağı ve planlanacağıdır. Örneğin küresel bir salgın şeklinde beliren Koronavirüs (COVID-19) döneminde özel gereksinimli (ÖG'li) olan ve olmayan birçok çocuğun aileleri, evde süreci yönetmek konusunda güçlükler yaşamıştır. Aileler, PD ile baş etmede zorluk yaşadıklarını belirterek nasıl davranışları gerektiği konusunda desteğe ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir (Yıldırım, Karahan, Demiröz, Şener ve Özaydın, 2020). Bu anlamda ebeveynlerin evde çocuklarının PD'leri ile baş etme süreçlerinin incelenmesi ve destek gereksinimlerinin belirlenmesi önem taşımaktadır. Çünkü Koronavirüs (COVID-19) süreci tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de eğitim, sağlık uygulamalarını ve sosyal yaşamı ilgilendiren kararlar alınmasına yol açmış; özel gereksinimi olan ve olmayan çocukların eğitimleri ev ortamında, uzaktan eğitim yoluyla desteklenmiştir. Eğitime ev ortamında devam edilmesi, ailelerin süreçte etkili müdahaleleri nasıl gerçekleştireceklerine yönelik öğretmen ve uzmanlarla olan iş birliği ihtiyaçlarını ortaya çıkarmıştır. Salgının yeni bir süreci başlatması nedeniyle ebeveynlerin çocuklarının evde sergiledikleri problem davranışlarla baş etme deneyimleri ile ilgili araştırmalara da ihtiyaç duyulduğu düşünülmüş ve bu çalışma planlanmıştır. Çalışmada ailelerin evde geçirdikleri bu uzun süreçte çocuklarıyla kurdukları iletişim şekilleri, aldıkları destekler ve en önemlisi de ihtiyaç duydukları alanlarla desteklerin örtüşmesine ilişkin deneyimleri çalışmanın ayırt edici bir yönü olarak kabul edilebilir. Özel gereksinimli çocuklarının PD'lerinin koronavirüs dönemine özgü yaşantılarına bağlı kendi görüşleri doğrultusunda belirlenmiş olması da; çalışmanın ayırt edici bir yönü olarak düşünülmektedir. Ayrıca farklı gereksinim gruplarındaki çocukların evde destek gereksinimlerinin irdelenmesi ve özel gereksinimli çocuklarla en sık zaman geçirdiği bilinen annelerin görüşlerine başvurulması da çalışmanın öne çıkan diğer özellikleridir. Bu araştırmaya katılan annelerin görüşlerini temel alan bulgular, özel gereksinimleri olan çocukları için özel eğitim hizmetlerinin uzaktan eğitim kapsamında desteklenmesi çalışmalarına katkı sağlayabilir. Ayrıca özel eğitim merkezlerinin 15 Haziran 2020 tarihi itibarıyla hizmete başlamış olmasından kaynaklı kurum ve eve dayalı geçiş sürecinin daha sağlıklı planlanmasına katkı sağlayabilir. Sonuç olarak, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin Koronavirüs (COVID-19) sürecinde deneyimlerini inceleme gereksinimi doğmuş; bu gereksinim doğrultusunda çalışmanın amacı, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin Koronavirüs (COVID-19) sürecinde çocuklarının problem davranışları ile baş etme deneyimlerinin incelenmesi olarak belirlenmiştir. Bu amaçla çalışmada aşağıdaki sorulara cevap

aranmıştır:

Özel gereksinimli (ÖG'li) çocuğu olan annelerin Koronavirüs (COVID-19) süreci deneyimleri nelerdir?; (Annelerin bu sürece ilişkin deneyimleri, aşağıdaki sorularla incelenmiştir). Koronavirüs (COVID-19) sürecinde;

1. Ev yaşamında rutinelere ilişkin değişiklikler hakkında ne düşünüyorsunuz?
2. ÖG'li olan ve olmayan çocuklarınızın etkileşim süreçlerine dair gözlemlerinizi nelerdir?
3. ÖG'li çocuğunuzun sergilediği davranış değişiklikleri ile ilgili görüşleriniz nelerdir?
4. Çocuğunuzun sergilediği problem davranışlarla baş etme sürecine ilişkin deneyimleriniz nelerdir?
5. ÖG'li olan çocukların ailelerinin gereksinim duydukları destek alanları ve bu konuda yapılacak düzenlemelere ilişkin görüş ve önerileriniz nelerdir?

Yöntem

Bu bölümde yapılan araştırmanın deseni, katılımcıları, araştırmacıları hakkında bilgiler ile veri toplama aracı, verilerin toplanması ve analizine yönelik bilgilere yer verilmiştir.

Araştırma Deseni

Nitel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen bu araştırmada veriler, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile elde edilmiştir. Annelere sorulan soruların görüşmede sorulara verdikleri yanıtlarda esneklik sağlaması açısından, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu bağlamda annelerle, bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Katılımcılar

Araştırmanın katılımcı grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. (Miles ve Huberman, 1994: 28). Amaçlı örnekleme yönteminin tercih edilmesinin nedeni, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin koronavirüs döneminde çocuklarının problem davranışları ile ilgili yaşantıları ile ilgili bilgiye erişme amacıdır. Patton (2001:238) ölçüt örnekleme yönteminde araştırmanın katılımcılarının önceden belirlenmiş bir takım ölçütlere göre belirlendiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla amaçlı örneklemeyle ilgili ölçüt örnekleminin kullanıldığı bu araştırmanın katılımcı grubunu, çocukları Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan bir İl'in Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı özel eğitim merkezi ve aynı il merkezinde özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine devam eden 11 anne oluşturmaktadır. Çalışmaya katılmak için belirlenen ölçütler: Özel gereksinimleri olan çocukların ebeveyni olmak, koronavirüs pandemisi

öncesinde yüzyüze devam ettikleri kurum müdürleri ve öğretmenlere çocuklarının problem davranışlar ile baş etmek amaçlı destek gereksinimi bildirmiş olmak, çalışmaya katılımı gönüllülük esasına dayalı kabul etmiş olmak. Öncelikle kurumların müdürleri ile telefon ve çevrimiçi görüşmeler yapılmış, araştırmanın amacı açıklanmış izinler (sözel –ses kaydı ile) alınmıştır. Kurum müdürleri aracılığı ile ulaşılan annelerle, telefon görüşmeleri yapılmış, amaç ve etik kurallar (araştırma grubunun tanıtılması, bilgilerin gizliliğinin esası, verilerin bilimsel amaç dışında kullanılmayacağı, onam formlarının tanıtımı ve görüşmelerin gönüllülük esasına dayalı ses kaydı ile kayıt edilmesi gibi) açıklanmıştır. Kendilerine sorulacak soruların doğru ya da yanlış bir cevabı olmadığı bildirilmiş, gönüllü katılımlarına ilişkin görüş ve onayları alınmış, istedikleri aşamada vazgeçme hakları olduğu belirtilmiştir. Araştırmanın katılımcılarının belirlenmesi ve görüşmelerin gerçekleştirilmesi sürecinde, ses kaydı ve çevrimiçi görüşmelerin tercih edilme gerekçesi, koronavirüs salgın sürecinin devam etmesi, buna bağlı sokağa çıkma kısıtlamalarının bulunmasıdır. Dolayısıyla araştırmacılar katılımcı gruba ulaşmak için çalıştıkları kurumun eğitim-sosyal ve kültürel anlamda iş birliği protokolü bulunan özel eğitim hizmetlerine de yer verilen kurum kuruluşları tercih etmişler, bu kurumların yetkilileri ile görüşmeler yapmışlardır. Çalışmaya katılmayı kabul eden annelerden de görüşme öncesinde ses kaydı ile bire bir izinleri sözlü ifade ile alınmış, görüşmelerin başlangıcında da teyit edilmiştir. Etik kurul izni Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Etik Kurulundan alınmıştır (E-804.01-2009300018).

Anneler ve ÖG'li çocuklara ilişkin demografik bilgilere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1.

Özel Gereksinimli Çocukların ve Annelerinin Demografik Bilgileri

Katılımcılar	Kod Adı	Annelerin Özellikleri			Ö. G. Çocukların Özl.		
		Yaş	Meslek	Eğitim Düzeyi	Yaş	Cinsiyet	Tanısı
Anne1	Selin	32	Ev Hanımı	Önlisans	6	Erkek	OSB
Anne2	Ayşe	25	Ev Hanımı	Ortaokul	4,5	Erkek	OSB
Anne3	Fatma	30	Ev Hanımı	Lise	5	Erkek	OSB
Anne4	Ayda	38	Öğretmen	Lisans	8	Erkek	OSB
Anne5	Leyla	35	Ev Hanımı	Lise	3	Erkek	OSB
Anne6	Gülay	32	Ev Hanımı	Okuryazar değil	8	Erkek	ZY
Anne7	Ayşen	41	Ev Hanımı	Ortaokul	7	Kız	ZY
Anne8	Nisa	29	Ev Hanımı	İlkokul	7	Erkek	ZY
Anne9	Narin	39	Ev Hanımı	Lise	3,5	Kız	İY

Anne10	Melis	30	Ev Hanımı	Ortaokul	8,5	Erkek	İY
Anne11	İnci	26	Ev Hanımı	İlkokul	3,5	Erkek	İY

**OSB: Otizm Spektrum Bozukluğu, ZY: Zihin Yetersizliği, İY: İşitme Yetersizliği

Tablo 1 incelendiğinde annelerin 25-41 yaş aralığında, Ayda, hariç diğerlerinin ev hanımı olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyine göre ilköğretim ve ortaöğretim mezunu annelerin çocukları 3-8 yaş aralığındadır. Çocuklardan dokuz tanesi erkek, iki tanesi kızdır; OSB, ZY ve İY tanıları bulunmaktadır.

Araştırmacılar

Bu araştırmanın planlama, veri toplama araçlarının hazırlanması, katılımcı grupların belirlenmesi izinler, görüşmeler, verilerin toplanması, analizi, analiz sonucu elde edilen verilerin bulgulara dönüştürülerek raporlaştırma süreci bir öğretim üyesi, üç öğretim elemanı ve Milli Eğitim Bakanlığı'nda görev yapan bir sınıf öğretmeni tarafından yürütülmüştür. Araştırmacıların ikisi özel eğitim alanında, biri sınıf öğretmenliği alanında ve diğer araştırmacı ise okul öncesi öğretmenliği alanında lisans derecesine sahiptir. Araştırma sürecinde ilk iki yazar doktora eğitimi, üçüncü ve dördüncü yazar yüksek lisans eğitimlerine devam etmektedir. Araştırmacılarından 4'ü özel eğitim alanında 3-20 yıl aralığında deneyime sahiptir. Araştırmaya yönelik 2020 Bahar dönemi doktora ders kapsamında Şubat ayı içerisinde planlamalar yapılmış; öncelikle literatür çalışmaları incelenerek Koronavirüs (COVID-19) döneminde aile ve öğretmen gereksinimleri hakkında araştırmaları karşılaştırmalı olarak irdelenmiştir. Öğretim elemanları ve Milli Eğitim Bakanlığı'nda görev yapan sınıf öğretmeni veri toplama, verilerin bilgisayar ortamına aktarılması ve analizinde; öğretim üyesi ise literatürün taranması, konu alanı çerçevesinin yöntem ve içerik bakımından belirlenmesi, verilerin analizi ve raporlamada rehberlik, araştırma süreci ile etik izni koordine etme, yazımı düzenleme ve geribildirim verme sorumluluğu almıştır. Çalışma ekibinde yer alan öğretim üyesi ve üç yazarın, nitel araştırma yöntemlerine yönelik ders deneyimleri ve akademik çalışmaları bulunmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak, veri toplanmıştır. Verilerin toplanması amacıyla öncelikle:

- ÖG'li çocukların özellikleri ve problem davranışları,
- PD'lerin önlenmesi ve azaltılmasında kanıt temelli uygulamalar,
- ÖG'li çocuklar, ebeveynleri ve öğretmenleri ile yapılan Problem davranış, Olumlu Davranışsal Destek yaklaşımı, eve dayalı müdahale programları ve davranış değiştirme tekniklerini temel alan araştırmalar incelenmiştir. Ulusal ve uluslararası araştırma raporları, makaleler ve kitap bölümleri okunarak ilk 2 ay

(Şubat-Mart 2020) doktora ders kapsamında ilgili haftalarda ve ders dışı araştırma toplantılarında tartışılmıştır. Ardından literatüre dayalı görüşme soru havuzu oluşturulmuş, uzman görüşüne sunulmuştur. Oluşturulan form özel eğitim alanı erken çocukluk, değerlendirme, özel gereksinimli çocukların aileleri ve öğretmenleri ile çalışma deneyimi olan 2 öğretim üyesi uzmana gönderilmiştir. Uzmanların sorulara yönelik görüşleri “*uygun, uygun değil, değiştirilmeli*” başlıklarında alınmıştır. Alan uzmanlarının görüşme formuna yönelik önerileri doğrultusunda görüşme formuna son hali verilmiştir. Son hali verilen görüşme formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde özel gereksinimli çocuğa ait bilgiler, ikinci bölümde ise ebeveyne yönelik bilgiler ve görüşme soruları yer almaktadır. Görüşme formunda 11 adet açık uçlu soru yer almaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Koronavirüs (COVID-19) sürecinde yüz yüze görüşmenin salgının yayılmasını artırma riskinden ve sokağa çıkma yasaklarından dolayı, araştırmaya katılmayı kabul eden anneler ile telefon aracılığıyla görüşme yapılmıştır. Görüşme öncesinde annelerden uygun oldukları gün ve saate yönelik randevu ve görüşmenin kayıt altına alınmasına dair izinleri alınmıştır. Bu çalışma salgının bulaşıcı riskinden dolayı ilgili özel eğitim kurumlarından çalışmayı kabul eden annelerle telefon görüşmesi ile gerçekleşmiştir. Annelerle görüşme öncesi ön görüşme yapılmıştır. Ön görüşme sırasında annelere görüşmenin yapılacağı saatte ses kaydı alınacağını, ortamda seslerin karışmaması için başka kişilerin olmaması ve telefon hattının iyi çeken bir odada olması yönünde bilgilendirme yapılmıştır. Görüşme günü anneler görüşmeyi evin sakin ve kimsenin olmadığı odada gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir. Araştırmacı ise ses kaydı sırasında herhangi bir sorun ile karşılaşmamak adına telefon hattının iyi çektiği evinin çalışma odasında gerçekleştirmiştir. Görüşme gününde araştırmacılar öncelikle kendi evlerindeki ortamın uygun, sessiz ve görüşme sırasında kayıt ile not alabilecek şekilde düzenlenmesine yönelik hazırlık yapmıştır. Ardından görüşmeye başlarken görüşülen anneye araştırmanın amacı tekrar hatırlatılmış, ses kaydı alınmasına yönelik onay (sözel onay) alınmıştır. Araştırmaya katılan bütün annelere aynı sorular görüşme formundaki sırasıyla sorulmuştur. Görüşmeler 24.04.2020- 18.05.2020 tarihleri arasında toplam 24 gün içerisinde tamamlanmıştır. Ortalama 20-40 (Toplam görüşme verisi=400 dk) dakika arasında sürmüştür. Etik unsurlar nedeniyle her bir anneye ve görüşme sırasında adı geçen aile bireylerine (ÖG’li çocuklar) kod isimler verilmiştir. Verilerin toplanmasının ardından her bir görüşmenin transkripti, öğretim elemanları tarafından bilgisayarda word ortamında yapılarak tek dosyada toplanmıştır. Tüm görüşmelerin transkript edilmesi sonucunda, toplam 85 sayfa veri ortaya çıkmıştır. Transkriptlerin doğruluğunu belirlemek amacıyla değerlendirciler arası güvenilirlik hesaplamaları yapılmış; 3 görüşmenin transkripti ve ses kayıtlarının tutarlılığı incelenmiştir. İnceleme sonunda transkriptler ve ses kayıtları arasında farklılık olmadığı görülmüştür. Elde edilen verilerin analizinde, içerik analizi yöntemi kullanılmış; verilerin açıklanması için kavramlara ulaşılması sağlanmıştır. İçerik analizi; elde edilen

verilerden kavramlara ulaşarak, verinin açıklanmasını sağlayan tema ve alt temaların ortaya çıkmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, ss.242-254). Elde edilen veriler okunarak tekrarlanan ifadeler belirlenmiş, kodlar oluşturulmuştur. Ardından birbiriyle ilişkisi olan kodlar bir araya getirilerek, temalar ve alt temalar oluşturulmuştur. Verilerin analizi sonucunda 8 ana tema ve 49 alt tema ortaya çıkmıştır. Elde edilen temalara yönelik kodlayıcılar arası güvenirlik verisi hesaplanması için iki araştırmacının belirlediği kodlar, tema ve alt temalar Miles ve Huberman'ın (1994) (Görüş birliği/Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) x 100 formülü ile hesaplanmıştır. Hesaplama sonucunda %.89 değeri elde edilmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde özel gereksinimli çocuklara sahip annelerin Koronavirüs (COVID-19) sürecinde çocuklarında ortaya çıkan problem davranışlara, evde kalma sürecindeki yaşantılarına ve deneyimlerine ilişkin görüşleri yer almaktadır. Tablo 2'de annelerin özel gereksinimli çocuklarının koronavirüs (COVID-19) sürecinde evde kalmaları nedeniyle en sık rastladıkları problem davranışlar, bu davranışlara bağlı ailenin ve çocuğun destek gereksinimleri ile devam ettikleri özel eğitim kurumu, okul ve uzmanlardan aldıkları destekleri ne şekilde alabildiklerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Tablo2'de yer alan bulgular, çalışmanın ana tema ve alt temalarına da kaynak oluşturmaktadır.

Tablo 2.

Özel Gereksinimli Çocukların Evde Kalma Sürecindeki Yaşantıları

Yaşantılar	Katılımcılar
COVID-19 Sürecinde Gereksinimleri	
Sosyal Uyum	A1, A2, A6
Problem Davranış	A4, A10
Dil ve Konuşma	A6, A7, A8, A9
Öğrenme Güçlüğü	A11, A3
Evde Kalma Durumunda Ortaya Çıkan Problem Davranışlar	
Öfke Krizi	A1, A2, A3, A4
Bağırma	A1, A5
Kendine ve Başkasına Zarar Verme	A6, A7
Ağlama	A1, A2, A3
İnatçılık	A4, A8, A9
İsteddiği Olmayınca Küsme ve Sinirlenme	A11
Evde Kalma Sürecinde Destek Duyulan Alan	
Öfkesini Kontrol Etme Sosyal	A1, A2, A3
Uyum Becerileri Becerisi	A4, A5, A6
Problem Davranışlar ile Baş Etme	A1, A3, A4, A7
Dil ve Konuşma Becerisi	A7, A8, A9, A10

COVID-19 Boyunca Alınan Destek Türü

Whatsapp Aracılığıyla	A6, A7, A8, A9, A10
Eğitim Verilmemesi	A2, A3, A4, A5
Etkinlik Tablosu	A5
Video ve Fotoğraf ile Destek	A6, A11

Tablo 2’de demografik bilgi formunda yer alan açık uçlu sorulara verilen cevaplar analiz edilmiştir. Buna göre anneler evde kalma sürecinde en çok dil konuşma ve problem davranışla baş etme desteğine gereksinim duyduklarını belirtirken, ÖG çocuklarının sosyal uyum ve öğrenme süreçlerini destekleme konusunda ihtiyaçlarını dile getirmişlerdir. Anneler, kendilerine salgın sürecinde en çok Whatsapp uygulaması ile bilgi verildiğini belirtirken; çocuklarının problem davranışlarının sıklıkla öfke nöbetleri, ağlama, inatçı davranışlar şeklinde görüldüğünü vurgulamışlar; ÖG’li çocuklarının problem davranışları ile baş etme deneyimleri hakkındaki sorulara verdikleri yanıtlar; sekiz ana tema ve 49 alt temada betimlenmiştir. Her bir ana tema ve o temaya ait alt temalar; tablolar halinde annelerin doğrudan ifadeleri ile birlikte verilmiştir.

I. Ana Tema: Problem Davranışlar

İlk ana temada anneler, pandemi sürecinde çocuklarının problem davranışları ile kendine zarar verici davranışlarında artış meydana geldiğini; öfke kontrolünü sağlayamadıklarını belirtmişlerdir. Bu davranışları çoğunlukla kendine vurma, kapıya çarpma, kendini yere atma ve kafasını vurma şeklinde sergilediklerini; kendilerini ifade edemedikleri zaman ya da istedikleri olmayınca gösterdiklerini vurgulamışlardır. **Leyla:** “Daha çok çabuk sinirlenen, hani kızıyor bağıyor. Aslında o yapmak istediği şey olmadığında kendini yere atmayı tetikledi.” diyerek bu durumu ifade etmiştir. Agresif davranışlar alt temasında ise annelerin çocuklarının sinirli, öfkeli, hırşın, tükürme, yalama, birden bağırma ve vurma davranışları yaptıkları belirtmiştir. **Selin:** “İnanılmaz yorucu süreç, anlatamam yani. Çok agresif oldu, sinirli oldu ve tepkileri çirkinleşti. Evde olmaktan herhalde bu.” diyerek yaşadıklarını ifade etmiştir.

Tablo 3.**COVID-19’da Ortaya Çıkan Problem Davranışlar**

Ana Tema	Alt Tema
Problem Davranışlar	1. Kendine Zarar Verici Davranışlar
	2. Kendini Kontrol Edememe
	3. Agresif Davranışlar

II. Ana Tema: Problem Davranışın Nedenleri

Tablo 4.

COVID-19' da Ortaya Çıkan Problem Davranışların Nedenleri

Ana Tema	Alt Tema
Problem Davranışın Nedenleri	1. Sosyal Beceri Eksikliği 2. İlgilide Etme 3. Nesne Elde Etme 4. Karakter Özelliği 5. Anne ve Baba Tutumları 6. Problem Davranış Sonrası Gösterilen Tepkiye Dönüt Verme

Çocukların bu süreçte sergiledikleri problem davranışları; sosyal beceri eksikliği, ilgi elde etme, nesne elde etme, karakter özelliği, anne ve baba tutumları ve problem davranış sonrası gösterilen tepkiye dönüt verme alt temaları ile ifade eden katılımcılardan **Ayşe**; sosyal beceri eksikliğine ilişkin görüşlerini: "...kendini ifade edemediği için anlatamıyor, işte sosyal becerisi yok, bu da kendini etkiliyor.", **Ayda** ise çocuğunun karakter özelliği ile ilgili: "benim oğlum inatçı işte bu yüzden istediği olmayınca bağıyor, vuruyor." şeklinde ifade etmiştir. **Fatma** PD sonrası gösterilen tepkiye dönüt verme alt teması için: "...aşırı sinirli oldu. Beni polise şikayet etmek için teli alıyor ve arıyor. Ben de bağıyorum, sonra tekrar daha fazla bağmaya başlıyor." şeklinde görüş bildirmiştir.

III. Ana Tema: Problem Davranış ile Baş Etme Yöntemleri ve Etkisi

Tablo 5'te belirtildiği gibi üçüncü ana temada annelerin problem davranışlar ile baş ederken tehdit etme, görmezden gelme, bedel ödetme, tercih sunma, mahrum bırakma, ödüllendirme, kendini ifade etmesine zaman verme ve ceza yöntemlerini kullandıkları dikkati çekmektedir. Anneler, ana temaya ilişkin alt temalar arasında yer alan tehdit etme, görmezden gelme, bedel ödetme, mahrum bırakma yöntemlerinden sonra çocuklarının; problem davranışlarında azalma ya da daha fazla şiddet gösterme eğiliminde olduklarını gözlemlediklerini ifade etmişlerdir. **Selin**, çocuklarının kendilerinden şefkat beklediğini, **Ayşen** PD ile baş etme yöntemlerinden ödüllendirmeyi kullandığını belirtmişlerdir. **Ayşen**, "Ela'da oyunla falan idare etmeye çalışıyoruz ama Hüseyin de ödüllendirmeyi falan kullanıyoruz. Yoksa çok zor." diyerek çocukların bireysel özelliklerine göre davranışla baş etme yöntemlerinin de farklılaştığına dikkat çekmiştir.

Tablo 5.

COVID-19'da Annelerin Problem Davranış İle Baş Etme Yöntemleri ve Yöntemlerin Etkisi

Ana Tema	Alt Tema
Problem Davranış İle Baş Etme Yöntemleri ve Etkisi	1. Tehdit Etme 2. Görmezden Gelme 3. Bedel Ödetme 4. Tercih Sunma 5. Mahrum Bırakma 6. Ödüllendirme 7. Ceza 8. Kendini İfade Etmesine Zaman Verme (Etkisi) 9. Anneden Şefkat Bekleme (Etkisi)

IV. Ana Tema: COVID-19 Öncesi ve Sonrası Günlük Yaşam Değişimi

Tablo 6.

Anneler Göre COVID-19 Öncesi Rutinler ve Değişen Günlük Yaşam

Ana Tema	Alt Tema
COVID-19 Öncesi ve Sonrası Günlük Yaşam Değişimi	1. Rutinlerin Devamlılığının Önemi 2. Sosyal İlişkinin Önemi 3. Olumsuz Okul Deneyimi 4. Rutinlerin Bozulması 5. Evde Yapılan Etkinlik Türündeki Çeşitlilik 6. Teknolojik Araçlar ve Gereçlere Erişim Gereksinimi 7. Temizlik Alışkanlığının Artması

Anneler COVID-19 öncesinde rutinlerinin olduğu ve çocuklarının sosyal bir yaşantıya sahip olduğunu vurgulamışlardır. Pandemi sırasında PD'lerin artışına dikkat çeken anneler, öncesinde çocuklarına yönelik daha az bu davranışları gözlediklerini belirtmişlerdir. Pandemi sürecinde evde kalınan süre uzaması ve rutinlerin bozulmaya başlaması ile sergilenen problem davranışların arttığını; Koronavirüs (COVID-19) sürecinde yaşadıkları problem davranışlardan kaynaklanan sorunlarda yalnız kaldıklarını belirtmişlerdir. Öğretmenle iletişimleri hakkındaki deneyimlerine dikkat çeken annelerden **Fatma**: "Koronadan önce Kerem'i aldık. Davranış problemi sergiliyordu. Öğretmeni alın dedi, Kerem uygun değil dedi. Biz de okuldan aldık. Eğitime ara vermiştik zaten, kendi kendimize." diyerek pandemi öncesi çocuğunu okuldan alarak, eğitimi kendi kararları ile sonlandırdıklarını belirtmiştir. Annelerin koronavirüse (COVID-19) bağlı düzenlemeler sonrasında evde eğitim sürecindeki deneyimlerinde şu başlıklar öne çıkmaktadır: Rutinlerin bozulması, etkinlik türü (geleneksel oyunlar sanatsal etkinlik, spor etkinlikleri ve su oyunları), teknolojik araç ve gereçlere erişim gereksinimi ve temizlik alışkanlığı kazanma ve artması. Bu alt temalara ilişkin görüşleri incelendiğinde **Selin**: "...okul yok sürekli evdeyiz, telefon, televizyon. O da aynı şekilde bağımlı oldu diyebilirim. En fazla yarım saat şimdi yarım saat şöyle izleyelim çizgi film diyorum. Buna artık çok tepki gösteriyor, bağıyor,

çağırıyor.” diyerek evde kalma süresinin arttığı bu dönemde, Ö.G’li çocuğunun da problem davranışlarının arttığını ifade etmiştir. Anneler evde kalınan sürenin artması ile birlikte etkinlikleri çeşitlendirdiklerini ve geleneksel oyunlara odaklandıklarını dile getirmişlerdir.

V. Ana tema: COVID-19’da Çocuğa Sunulan Destek Süreci

Tablo 7.

COVID-19’da Çocuğa Sunulan Destek Süreci

Ana Tema	Alt Tema
COVID-19’da Çocuğa Sunulan Destek Süreci	1. Eğitimde Sürekliliğin Sağlanması 2. Gönüllü Vakıfların Desteği 3. Aile Eğitimleri-İş birliği-Aile İçi Bilgilendirme 4. Olumlu Öğretmen Yaklaşımı 5. Eğitim Videoları -Kamu Spotu

Beşinci ana tema anneler, COVID-19’da çocuklarına sunulan destek süreci deneyimlerine ilişkin; eğitimde sürekliliğin sağlanmasına yönelik gönüllü vakıfların desteği ile aile eğitimleri-iş birliği-aile içi bilgilendirmelerin yapılmasını oldukça olumlu bulduklarını, ayrıca eğitim videoları ve kamu spotlarının kendileri ve çocukları için çok kolaylaştırıcı olduğunu vurgulamışlardır. **Ayşe** gönüllü vakıfların desteğinin önemini belirterek, online eğitimlerde tanıştıkları kurum ve kişilerden; devam ettikleri kurumlardan daha fazla bilgilendirme ve destek sağladıklarını şu sözler ile açıklamıştır: “Bir kurum ile tanıştım sosyal medyada. Özel eğitim öğretmenine yönlendiriyorlardı. Bize bu süreçte inanılmaz yardımcı oldular.” Online (çevrimiçi) uzman aile buluşmalarının ve kamu spotlarının bir diğer olumlu etkisi hakkında anneler, çocuklarına virüsü anlatırken sağladığı destek yönüyle görüş bildirmişlerdir. Örneğin eğitim videoları ve kamu spotundan yararlandıklarını ve virüsü anlatmada sözel ifadeden daha çok görseller, animasyonların etkili olduğunu belirtmişlerdir. **Ayda**: “Evde televizyon yoktu, kaldırmıştık. Ama televizyon aldık. Reklamlardan izlemeye başladı. Daha iyi anladı, açıklıyorduk maske takmıyordu gördü ve artık maske bile takıyor.” diyerek 8 yaşındaki otizm spektrum bozukluğu tanısı olan oğlunun izlediği davranış sergilemesinde kitle iletişim araçlarının etkisine değinmiştir. Özetle anneler, öğretmenlerle etkileşimde olmaları ile kurumları tarafından bilgilendirme yapılmasının, aile ve çocuk açısından katkısına dikkat çekmişlerdir.

VI. Ana Tema: COVID-19’da Ortaya Çıkan Gereksinimler

Tablo 8.

COVID-19’da Ortaya Çıkan Gereksinimler

Ana Tema	Alt Tema
COVID-19’da Ortaya Çıkan Gereksinimler	1. Öğretimsel Uyarlamalara Duyulan Gereksinim 2. Aile Eğitimi Gereksinimi 3. Kaynaştırma Öğrencisine Destek Sunmada Yetersizlik 4. Akran Desteği ve Okul Ortamındaki olumlu etkilere duyulan gereksinim 5. Sosyal ve Psikolojik Destek Gereksinim 6. Eğitim Araç Gereçleri Gereksinimi

Anneler, koronavirüs (COVID-19) sürecinde memnun oldukları desteklerin yanı sıra bazı yetersizliklerin olduğuna da dikkat çekmişlerdir. Bu süreçte en çok gereksinim duydukları alanın evde davranış yönetimi ve çocuklarına öğretim desteğini nasıl sağlayacakları konusunda olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak bu gereksinimlerinin yeterince karşılanmadığını da vurgulamışlardır. Anneler öğretimsel uyarlamaların yetersiz oluşu, aile eğitimindeki eksiklikler, kaynaştırma öğrencisine destek sunmada yetersizlikten dolayı evde eğitim sürecinin verimli geçmesi için yasal düzenlemelere ihtiyaç olduğunu belirtmişler; özel gereksinimleri olan çocukların okul ortamından uzakta ve akran etkileşimlerinin olmamasına bağlı bir takım sorunlar yaşandığını da ifade etmişlerdir. Örneğin olumlu akran desteği ve okul ortamındaki örnek alma, etkileşim kurma konusunda mahrum kalan Ö.G’li çocukları ile tipik gelişim gösteren kardeşlerin de istenmeyen davranışlar gösterdiklerini belirtmişlerdir. Evde eğitim sürecinde öğretimsel uyarlama-eğitim araç gereçlerini hazırlama-kullanma konusunda yetersizlik yaşadıklarını belirten annelerden **Selin**: “Bireysel sosyal destek lazım. Öğretmenlerin bizi bilgilendirmesi lazım. Süreç ile nasıl baş edeceğiz bilmiyoruz. Çok zor durum ve tutum içindeyiz. Bu yönde destek alabilirdik.” diyerek aile eğitimi eksikliğini açıklamıştır. **Leyla**: “Telefonda grup oluşturuldu, öğretmen ordan hepsini attı. Aynı ödevi çocuğum yapamaz ki.” diyerek öğretimsel uyarlamaların çocuklara özgü olması gerektiği ile aldığı desteğin yetersiz olduğunu bildirmiştir.

VII. Ana Tema: COVID-19’da Annelerin Deneyimi

Çalışmanın yedinci ana teması annelerin pandemi deneyimleri, olumsuzluklarla nasıl baş ettikleri ve karşılaştıkları zorlukları içermektedir. Bu temada görüşler COVID-19 ile aile içi iletişim, psikolojik süreç- duygusal tepkiler, teknolojik araçlara bağımlılığın artması, çalışma saatlerinin etkisi ve daha fazla sorumluluk üstlenme, çocuk ile geçirilen zamanın niteliği, kendinden ödün verme, anne rollerin farklılaşması, baba desteğinin olmaması başlıkları altında toplanmıştır. Anneler, koronavirüs (COVID-19) sürecinde değişen çalışma saatlerinden dolayı ev içi iletişimin de etkilendiğini belirtmişlerdir. Çalışan anne ve babaların evde olma sürelerinin değişkenlik göstermesi,

örneğin gündüz çalışan akşam evde olan babanın mesai saatlerinin değişmesine bağlı çocuğunu gündüz görememesi ve akşam geç gelindiğinde çocuğun uyku saatine denk gelmesi gibi durumların yaşanması bir anlamda etkileşimin kopma noktasına geldiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle çocukların, salgın sürecinde çalışan ebeveynlerine özlem duydukları belirtilmiştir. Annelerin iletişim hakkında dikkat çektikleri bir diğer konu kardeş ilişkileri olmuştur. Kardeşler arasındaki iletişimin bozulduğunu belirten anneler, evde geçen zamanın paylaşım ve olumlu etkileşim kalitesinde düşüşe neden olduğunu gözlemlemişlerdir. **Ayşe**: “Kardeşler arası maalesef sıkıntılı. Aksilik, bağırma, kavga arttı. Uyum yok.”, **Gülşay**: “Babası çalıştığı için eve geldiğinde yorgun geliyor. O yüzden o da fazla ilgilenemiyor. Bazen Hikmet’e kitap okutuyor. Ne kadar yordu bu süreç bizi.”, **Fatma** ise “Eşim artık geceye geçti dönüşümlü çalışıyoruz. Gece çok geç geliyor ve artık geldiğinde Ali uyumuş oluyor ve çok özlüyor. İşe gitmediğinde babasının peşini bırakmıyor.” şeklinde görüş bildirmişlerdir. Annelerin yedinci ana temada üzerinde durduğu bir diğer alt tema ise koronavirüs (COVID-19) ile birlikte psikolojik süreçte duygusal tepkilerinin değişimine yöneliktir. Sosyal desteğin azalması ile birlikte kendilerini yalnız, çaresiz, suçlu hissettiklerini ifade eden anneler, bu süreçte rollerin farklılaştığını, teknolojiye bağımlılığın arttığını ve evdeki ilişkileri olumlu yürütmek için zorlandıklarını belirtmişlerdir. Örneğin **Nisa**: “Artık çok yoruldum, bittik artık, bunaldım, evde hep birlikte yaşamak çok zor.” diyerek duygusal tepkilerini ifade etmiştir. Öte yandan evde geçen zamanın olumlu özelliklerine vurgu yapan katılımcı görüşlerine de rastlamak mümkündür. Bu temada annelerin dikkat çeken görüşlerinden biri de koronavirüs (COVID-19) salgınına bağlı evde geçen uzun zamanın, hem kendilerine hem de çocuklarına yönelik teknolojiye olan bağımlılığı artırdığı yönünde olmuştur.

Tablo 9.

COVID-19’da Annelerin Deneyimi

Ana Tema	Alt Tema
COVID-19’da Annelerin Deneyimi	1. Aile İçi Değişen İletişim 2. Psikolojik Süreç- Duygusal tepkiler 3. Teknolojik Araçlara Bağımlılığın Artması 4. Çalışma Saatlerindeki Değişiklik 5. Çocuk ile geçirilen zamanın niteliği 6. Kendinden Ödün Verme 7. Anne Rollerinin Farklılaşması 8. Baba Desteğinin Olmaması

VIII. Ana Tema: Öneri ve Görüşler

Tablo 10.

Öneri ve Görüşler

Ana Tema	Alt Tema
Öneri ve Görüşler	1. Psikolojik ve Sosyal Destek Sunulması 2. Problem Davranış İle Baş Etme Yollarının Öğretilmesi

3. Eğitim Desteği
4. Beslenme ve Fizyoterapi Desteği
5. Aile Eğitimlerinin Artması
6. Teknolojik Destek
7. Uzaktan Eğitim Niteliğinin Artırılması

Çalışmanın son ana teması annelerin, görüş ve önerilerinden oluşmaktadır. Anneler ÖG'li çocukların ailelerine psikolojik ve sosyal destek sunulması, problem davranış ile baş etme yollarının öğretilmesi, eğitim desteği, beslenme ve fizyoterapi desteğinin gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Bu anlamda aile eğitimlerinin artması, teknoloji desteği ve uzaktan eğitim niteliğinin artırılması gerekliliğini belirtmişler; bu hazırlıkların eğitim öğretim dönemleri ile tatil ve ani durumları içeren eylem planlarını da içermesi önerilerinde bulunmuşlardır. Koronavirüs (COVID-19) sürecinde eğitimin gerek iletişim araçları yoluyla (tv, radyo) gerekse ebeveynlere yönlendirme yoluyla mümkün olduğu kadar verildiğini belirtse de; bunun yeterli olmadığını; özellikle PD'lerin arttığı bu süreçte, davranış yönetimi ve PD'lerle nasıl baş edecekleri konusunda desteğe ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir. **Selin:** “Çocuklar artık hep evde, dışarı çıkmak istiyorlar, dışarı tehlike. Anlatmaya çalışıyoruz anlamıyor, kapıya vuruyor, ağlıyor. Kendi kendine öfke nöbeti geçiriyor, bağıyor. Ben nasıl davranmam gerektiğini bilmiyorum” ifadeleri ile yaşadığı zorluklarla baş etmek için bilgi gereksinimi olduğuna dikkat çekmiştir.

Özetle, annelerin deneyimleri üzerine odaklanılan ve görüşlerinden elde edilen 8 ana temada betimlenen bulgular; annelerin evde kalma sürecinde bakım, iletişim, eğitim ve sağlık açısından daha yoğun sorumluluk aldıklarını göstermektedir. Anneler kendilerini yalnız hissettiklerini, çoğu zaman eş ve akrabalarından destek görmediklerini bildirmiş; özel gereksinimleri olan çocukları ile daha kaliteli zaman geçirmek için fırsat doğsa da evi nitelikli bir eğitim ortamına dönüştürmek için fiziksel, öğretimsel ve sürece dayalı düzenlemeler hakkında desteklenmeleri gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Ancak koronavirüs (COVID-19) sürecinde kurumlar tarafından sunulan eğitim ve aile desteğinin yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Bu süreçte yüz yüze eğitim ve evde eğitim desteğinin kalitesinin sorguladıklarını ifade eden anneler, evde eğitimin sadece ödev vermek anlamına gelmemesi gerektiği, hiçbir öğretimsel uyarlama içermeden yapılan uygulamaların problem davranışlar ile baş etmede etkili olmadığını belirtmişlerdir.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmanın yapılmasına kaynaklık oluşturan iki temel faktörden söz edilebilir. Bunlardan ilki özel gereksinimli çocukların eğitimleri ve bu eğitim sürecine olumsuz davranışların etkisi, diğeri ailelerin çocuklarında izlenen olumsuz davranışlarla baş etme yöntemleri ve koronavirüs (COVID-19) nedeniyle evde eğitim sürecinde annelerin çocuklarının eğitimine ilişkin deneyimleridir. Araştırma 11 anne ile gerçekleştirilmiş, katılımcı görüşleri sekiz ana temada betimlenmiştir. Annelerin görüşlerinin genel olarak koronavirüs (COVID-19) sürecinde ÖG'li çocuklarının problem davranışları, nedenleri ve kendilerinin bu problem davranışlar ile baş etme yöntemleri, COVID-19 öncesi rutinler ve sonrası günlük yaşam değişimi; COVID-19 döneminin aile içi ve

çocuğun eğitimi, sosyal ilişkileri üzerindeki olumsuz etkileri hakkında yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Alan yazın da annelerin görüşlerini destekler niteliktedir. Çünkü koronavirüs (COVID-19) ile birlikte ortaya çıkan sokağa çıkma kısıtlamaları, belirsizlikler, çalışma ortamının eve taşınması ya da aile üyelerinin birinin çalışma saatlerindeki farklılıklar, okula ve eğitime devam edememe durumları aile yaşam örüntüsünü etkilemiştir. Bu tür değişimler ebeveyn davranışlarında farklılıklara neden olmuş; aile içi yaşamda değişimlere yol açmıştır. Örneğin, aileler ani değişikliklerle birlikte, ev yaşamında çocukların verdikleri tepkiler karşısında davranışlarını kontrol edememe, aşırı tepki verme davranışı gösterebilmektedir. Koronavirüs (COVID-19) süreci, anne babalarda bu davranışların gözlenmesinin nedenlerinden biridir. Yetişkin davranışları çocuklar üzerinde etki bırakabileceğinden, ebeveynlerin değişimlere uyum sağlama sürecinde ev içinde model olmaları ve çocuklarını desteklemeleri gerekmektedir (CDC, 2020). İlk temada anneler, ev ortamında çocuklarının sergiledikleri problem davranışları tanımlarken kendine zarar verici davranışlar, kendini kontrol edememe ve agresif davranışlar olarak açıklamışlardır. Alan yazında da ebeveynlerin çocuklarının ev ortamında sergiledikleri problem davranışlara örnek olarak; vurma, kavgaya etme, itme, ısırma gibi davranışları ifade ettikleri görülmektedir (Tomris, 2012; Töret ve diğerleri, 2014). Anneler PD ile nasıl baş etmeleri konusunda destek gereksinimleri olduğunu belirtmişlerdir; bu gereksinim alan yazındaki ailelere çocuklarının PD'leri ile nasıl baş etmeleri yönünde destek verilmesinin gerekliliğine bulgusu ile örtüşmektedir. Çünkü ailelerin çocuklarının PD'lerine bağırma, mahrum bırakma, şiddet uygulama ile yanıt verdiklerinde; bu davranışların çocuğun ani tepki vermesine, öfkelenmesine ve krize neden olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu süreçte PD'nin karşıtı olan olumlu davranışları göstermek, sakinleştirmek ve açıklama yapmak gerekmektedir. Ebeveynlere evde geçen bu süreçte çocukları ile birlikte oyun zamanları oluşturmaları, sosyal iletişimi artırıcı paylaşımlar yapmaları, çocuğa aile içinde sorumluluk verilmesi yoluyla evin üyesi olduğunu hatırlatıcı rol model davranışlar sergilemeleri, çocuğun ilgilerinden yola çıkarak ev rutinleri oluşturmaları önerilmektedir (Erdoğan, Kaya ve İrice, 2020; Parenteau ve diğ., 2020). İkinci temada anneler çocuklarının problem davranışlarının nedenlerini sosyal beceri eksikliği, ilgi elde etme, nesne elde etme, karakter özelliği, anne ve baba tutumları ve problem davranış sonrası gösterilen tepkiye dönüt verme olarak betimlemişlerdir. Benzer bulguları olan bir çalışmada sosyal beceri eksikliğinin problem davranışlara yol açtığı belirtilmiş; bununla birlikte oluşturulan programın uygulanması sonucunda, çocukların sosyal becerilerinin artarken PD'lerin azaldığına dikkat çekilmiştir (Çelik, 2012). Belirtilen çalışma ile bu araştırma bulgusunda, benzerlik görülmektedir. Bir diğer tema olan problem davranış ile baş etme yöntemleri ve etkisinde ise annelerin belirttiği yöntemlerin; tehdit etme, görmezden gelme ve ceza verme olarak yer aldığı görülmektedir. Bu yöntemlerin PD'leri daha da arttırdığı ve çocukların annelerine sergilediği tepkiyi şiddetlendirdiğini ifade etmişlerdir. Tomris (2012), çalışmada annelerin çocuklarının problem davranışlarına karşı çoğunlukla ceza verme yöntemini kullandıklarını ifade etmiştir. Bu araştırma sonuçlarından bir diğeri, annelerin özel gereksinimleri olan çocuklarının COVID-19 sürecinde eğitimden uzak kalmaları, rutinlerinin bozulması, aile üyelerini görememe ya da aile üyeleri ile yeterli vakit geçirilememesi durumuna bağlı olumsuz etkilerdir. Nitekim çocuklar Koronavirüs

(COVID-19) sürecinde, hem yeni bir rutine ayak uydurdıkları hem de sürekli aldığı eğitimden uzak kaldıkları için güçlükler yaşamışlardır. Eğitimlerine bireyselleştirilmiş planları dâhilinde devam edilen özel gereksinimli (ÖG'li) çocuklar ev ortamında kalmaları nedeniyle gerek eğitim öğretim gerekse sosyal etkileşim, fiziksel aktivite kısıtlılığı nedeniyle zorlu bir yaşantı geçirmişlerdir. Benzer şekilde çocukların ve ailelerinin bu (pandemi) süreçte yaşantı örüntülerini inceleyen çalışmalarda (Colizzi, Sironi, Antonini, Ciceri, Bovo ve Zoccante, 2020; Narzisi, 2020) ailelerin bir yandan Koronavirüs (COVID-19) salgınından korunmak için sağlığa yönelik kaygı durumları yaşadıkları, bir yandan da çocuklarının rutinlerindeki değişiklik nedeniyle problem davranışlarla baş etmek zorunda kaldıkları vurgulanmıştır. Yıldırım, Karahan, Demiröz, Şener ve Özaydın (2020), ebeveynlerin çocuklarının eğitimden uzak kalması nedeniyle kaygı yaşadıklarına dikkat çekmişlerdir. Ayrıca salgın döneminde rutinlerin bozulmasının problem davranışlara yol açtığını, ailelerin PD'lerle baş etmede zorluk yaşadıklarını ve çocukların birtakım olumlu alışkanlarında ilerleme gözlediklerini bildirmişlerdir.

Anneler, salgın döneminde yaşadıkları olumsuz deneyimlerin etkilerini en aza indirmek için aile yaşamını güçlendirici uygun desteklerin sunulması gerektiğinin altını çizmişlerdir. Bu yönüyle annelerin PD'lerle baş etme deneyimleri ile ilişkili görüşleri, alan yazında aile destek eğitim programlarının gerekliliğinin vurgulandığı araştırma bulguları ile benzerdir (Tomris, 2012). Ailelere verilen eve dayalı uygulamalar, çocuklarının eğitimlerine karşı neleri yapabileceği konusunda bilgi sahibi olmalarını sağlamaktadır (Şanlı, 2012). Bu bağlamda her ne kadar evde olursa da çocukların yaş ve gelişim özellikleri dikkate alınarak, uygun rutinler ve çizelgeler oluşturulması, öğrenme ortamları hazırlanması gerekliliği öne çıkmaktadır (Miller, 2020). Bir diğer öne çıkan bulgu, birlikte geçen zaman içerisinde kardeş, ebeveyn etkileşimleridir. Alan yazında da Erdiş, Kaya ve İrice (2020) tarafından, özel gereksinimleri olsun ya da olmasın kardeşler arasında daha sık paylaşım yapmayı isteme, oyuncakları dağıtma, düzensizlik, el yıkamanın artması ya da azalması, vurma, bağırma ve ev içi güvenlik önlemlerine uymama gibi ebeveynleri zorlayıcı davranış örüntüleri görüldüğü ifade edilmiştir. Koronavirüs (COVID-19) sürecinin bir diğer etkisi evde geçirilen sürenin artmasıyla birlikte çocuklardaki hareket özgürlüğünün kısıtlanması, kardeşler arası kavga ve şiddetin artmasıdır. Kardeşler arasındaki iletişimin bozulduğunu belirten anneler, evde geçen zamanın paylaşım ve olumlu etkileşim kalitesinde düşüş gözlemlediklerini belirtmişlerdir. Şengül Erdem ve Fazlıoğlu (2020) da OSB'li kardeşe sahip çocuklar ile yapılan benzer bir çalışmada, PD'lerin artması ile birlikte kardeşlerin davranışlarının değiştiği ve birbirinden uzaklaştıklarını ifade etmişlerdir. Orsmond ve Seltzer'in iki farklı çalışmasında ÖG'li ve otizmlili kardeşe sahip olmanın, uyum sorunları oluşturduğu ve problem davranışlara neden olduğu; bu durum karşısında aile üyelerinin stresli bir yaşam sürdürdükleri açıklanmıştır (Orsmond ve Seltzer, 2000; Orsmond ve Seltzer, 2007). Ayrıca ÖG'li çocuklarının tipik gelişim gösteren çocuklarıyla yaşadıkları sorunlara ilişkin annelerin görüşleri, alan yazında tipik gelişim gösteren kardeşlerin, özel gereksinimli kardeşlerinin kendilerine karşı sergiledikleri problem davranışlarından rahatsız oldukları bulgusu ile de benzerlik göstermektedir (Kahraman ve Soylu Karadayı, 2015). Aytekin (2016) ÖG'li kardeşe sahip olan

çocukların kardeşle nasıl iletişim kurulacağı ve üstesinden nasıl gelineceği hakkında bilgi sahibi olunmamasına bağlı; kardeşler arası iletişim sorunları yaşadıklarını ifade etmiştir. Dolayısıyla salgın döneminde evde uzun süre kalan kardeşler, ÖG'li kardeşleri ile nasıl iletişim kurmaları gerektiğine, onun gereksinimleri hakkında yeterli bilgi ve yaşantıya sahip olmadıklarından sorun yaşamış olabilirler. Bir diğer önemli bulgu COVID-19 destek süreci deneyimlerinde annelerin, çocuklarının eğitimine yönelik uzman, kurum/kuruluşlar ya da çocuklarının eğitim aldığı okullardaki öğretmenlerinden aldıkları/alamadıkları desteğe yönelik görüşleridir. Ebeveynlerin Koronavirüs (COVID-19) sürecinde çocuklarının ve kendilerinin ihtiyaçlarının yeterince ele alınmaması, uzman desteğine ihtiyaçlarının artması ve bu ihtiyacın yeterli düzeyde karşılanmaması yönünde bildirdiği olumsuz görüşler, Pavlopoulou, Wood ve Papadopoulos (2020) tarafından yapılan çalışma bulguları ile benzerdir. Bu çalışmada da Pavlopoulou ve ark. (2020) vurguladığı gibi, ailelerin destek gereksinimi duymaları ve bu gereksinim karşılanmadığında yalnızlık, çaresizlik yaşadıkları belirlenmiştir. Anneler, çocuklarının eğitimlerinin kesintiye uğramamasını istedikleri ve bunun için bilgi, destek gereksinimlerini gönüllü vakıflar ile eğitim videoları, kamu spotları aracılığıyla karşıladıkları yönünde görüş bildirmişlerdir. Ayrıca her engel türüne özgü dijital ortam materyali gereksinimine de vurgu yapmışlardır. Bu bulgu eğitim videoları gibi dijital destek kullanımının, özel eğitim sürecinde olumlu etki oluşturabileceği bulgusu ile paralellik göstermektedir (Sani Bozkurt, 2017). Sonuç olarak anneler pandemi sürecinde aile içi ilişkiler ve PD'ler ile baş ederken; bir taraftan da çocukları için öğretimsel uyarlamaların yetersizliği, aile eğitimi eksikliğinden kaynaklı güçlüklerle baş etmek zorunda kalmışlardır. Bunun sonucunda aile içinde, sosyal ve psikolojik desteğe ihtiyaç artmış ancak bu desteklere erişememekten kaynaklı sorunlar yaşanmıştır. Yıldırım ve diğerleri (2020) tarafından yapılan salgın döneminde ailelerin, ihtiyaçları üzerine odaklanılan araştırma bulguları bu bulgu ile benzerdir. Ayrıca alan yazında aile katılımı, aile gereksinimleri, engel türüne özgü öğretimsel uyarlamalar ile ilgili görüşlerin, anneler tarafından da dile getirildiği dikkat çekmektedir. Nitekim Sardohan Yıldırım ve Akçamete (2014); Kaytez, Durualp ve Kadan (2015), Pavlopoulou, Wood ve Papadopoulos (2020) tarafından yapılan çalışmaların bulgularında benzer şekilde aile işlevselliği, erken çocukluk döneminde yaşanan güçlükler ve bu güçlüklerle baş etme deneyimlerine ilişkin ailelerin destek gereksinimlerine değinilmiştir.

Bu çalışmada elde edilen bulgular genel olarak incelendiğinde, Birleşmiş Milletler Raporu'nda (2020) yer alan salgın sürecinde özel gereksinimli çocukların eğitiminde ortaya çıkan üç temel sorunla örtüşmektedir. Raporda koronavirüs döneminde ailelerin materyale ulaşma sıkıntısı çektikleri, aile eğitimine verilen önemin yetersiz kaldığı ve öğrenme boşlukları olduğu belirtilmiştir. Çalışmada anneler, etkili müdahale planlarının hazırlanması gerektiğine ilişkin görüş bildirmişlerdir. Bu öneri, Asbury ve diğerlerinin (2020) yapmış olduğu çalışma bulguları arasında da yer almakla birlikte, ailelerin özel ihtiyaçlarını değerlendirmenin ve bunları karşılamak için somut adımlar atmanın önemi vurgulanmıştır. Salgın sürecinde ev yaşamı ve özel gereksinimleri olan çocuklarının PD'leri ile baş etme deneyimleri incelendiğinde annelerin bu süreci tek başına devam ettirdikleri, çoğu kez kendilerinden ödün verdiklerini düşündüğü

görülmektedir. Baba desteğinin olmaması annelerin evdeki dengeyi tek başına kurmak için çabalamaları; bu süreçte yorulmaları ve tükenmişliklerine neden olmuş olabilir. Yaşamlarını olumsuz etkileyen faktörlerin varlığında annelere bu durumla mücadele etme konusunda destek verilmediğinde, tek başına kalmış hissine kapılabilecekleri, stres ve kaygı artışına bağlı psikolojik çıkmazlar yaşayabilecekleri ifade edilmektedir (Asbury, Fox, Deniz, Code ve Toseeb, 2020; Eshraghi ve diğerleri, 2020; Parenteau ve diğ., 2020; Sivrikaya ve Çifci-Tekinarslan, 2013). Ayrıca anneler fiziksel olarak sürekli aynı ortamda (evde) birlikte vakit geçirmeye bağlı, teknoloji bağımlılıklarında artış gözlemlediklerini; bundan dolayı aile içi iletişimin ve çocukları ile ilişkilerinin de zarar gördüğünü belirtmişlerdir. Annelerin teknoloji bağımlılığı ile ilgili görüşleri Pavlopoulou, Wood ve Papadopoulos (2020) tarafından yapılan çalışmada belirtilen çocukların birincil bakıcılarının pandemi sürecinde teknolojiye dayalı iletişim araçlarına, çevrimiçi kaynaklara bağımlılıklarının azalması gerektiği bulgusu ile benzerlik göstermektedir.

Özetle, çalışmaya katılan anneler çocuklarına destek olabilmek için problem davranışlar ile nasıl baş etmeleri gerektiğini öğrenmek istemektedirler. Bunun için danışmanlık ve eğitim gereksinimleri olduğunu ifade etmişlerdir. Alan yazında benzer şekilde Özen, Çolak ve Acar (2002) annelerin problem davranışlar ile baş etmek için danışmanlık gereksinimleri olduğu; bu zorlu süreçte psikolojik ve sosyal desteğe ihtiyaç duydukları vurgulamıştır (Karahan, Yıldırım, Demiröz ve Özaydın, 2020; Toseeb, Asbury, Code, Fox ve Deniz, 2020).

Öneriler

Araştırma sonucunda aile, öğretmen ve yetkili kurum-kişilere yönelik şu önerilere yer verilmiştir: Ailelere problem davranışın tanımı, nedenleri ve problem davranışlar ile baş etmeye yönelik eğitimler verilebilir. Özellikle yüz yüze eğitim ile uzaktan eğitim süreçlerine dayalı planlamalar, ilgili eylem planları oluşturulabilir. ÖG'li çocuklar ve ailelerini temel alan planlamalar yapılmalıdır. Bu düzenlemelerde çocuğun engel türü ve derecesi, aile ortamı özellikleri, ebeveynlerin gereksinimleri de dikkate alınmalıdır. Sosyal destek bağlamında çevrim içi eğitim ortamları geliştirilebilir, bilgi, deneyim paylaşımları sağlanabilir; aile ve çocukların gereksinimleri karşılanabilir. Özel eğitim kurum yöneticilerinin ve öğretmenlerinin uzaktan eğitim sürecine yönelik idari ve mesleki bilgi ve becerilerinin iyileştirilmesine yönelik müdahaleler gerçekleştirilebilir. Yükseköğretim Kurumuna (YÖK) bağlı üniversiteler, araştırma uygulama merkezleri tarafından dijital eğitim seminerleri hazırlanabilir. Salgın, doğal afet ya da benzeri olumsuz koşullarda ÖG'li çocuğa sahip ailelerin psikolojik ve fiziksel gereksinimlerini gidermeye yönelik kaynakların oluşturulması önerilebilir. Aileler ve özel gereksinimli çocukları için gerekli öğretimsel ve çevresel düzenlemelerin mümkün olan en iyi koşula getirilmesi için geri bildirimlerin verildiği dijital ortamlar hazırlanabilir. Özel gereksinimli çocuğun eğitiminde ve farklı gelişim alanlarında desteklenmesinde babaların rolünü daha etkili hale getirmeye yönelik farkındalık çalışmaları yapılabilir; babalara yönelik eğitimler düzenlenebilir.

Kaynaklar

- Asbury, K., Fox, L., Deniz, E., Code, A., & Toseeb, U. (2020). How is COVID-19 affecting the mental health of children with special educational needs and disabilities and their families. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. <https://doi.org/10.1007/s10803-020-04577-2>
- Aydin, B. (2014). *Eğitim psikolojisi: Gelism-ogrenme-ogretim* (13. Baskı, pp. 3-15). Ankara: Pegem Akademi.
- Aytekin, C. (2016). Siblings of disabled children: a general overview in terms of academic studies. *International Journal of Innovation and Applied Studies*, 16(3), 522-527.
- Birkan, B. (2002). Erken özel eğitim hizmetleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 3 (2), 99-109.
- Carr, E. G., & Durand, V. M. (1985). Reducing behavior problems through functional communication training. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 18(2), 111-126.
- Centers for Disease Control and Prevention (2020). Children and youth with special healthcare needs in emergencies. <https://www.cdc.gov/childrenanddisasters/children-with-special-healthcare-needs.html>
- Center on Positive Behavioral Interventions and Supports. (2018). PBIS positive behavioral interventions and supports: brief introduction. Eugene, OR: University of Oregon. www.pbis.org
- Colizzi, M., Sironi, E., Antonini, F., Ciceri, M. L., Bovo, C., & Zoccante, L. (2020). Psychosocial and behavioral impact of COVID-19 in autism spectrum disorder: an online parent survey. *Brain Sciences* (10), 341; doi:10.3390/brainsci10060341
- Creswell, J. W. (2016). *Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. (Cev. Ed. S. B. Demir). Ankara: Egiten Kitap.
- Crone, D. A., & Horner, R. H. (2003). *Building positive behavior support systems in school: Functional behavioral assessment*. New York, NY: Guilford Press.
- Celik, S. (2012). *Problem davranislari onlemeye yönelik basariya ilk adım erken eğitim programi anaokulu versiyonunun etkililigi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Dunlap, G., Johnson, L. F., & Robbins, F. R. (1990). Preventing serious behavior problems through skill development and early intervention. *Perspectives on the use of nonaversive and aversive interventions for persons with developmental disabilities*, 273-286
- Dunlap, G., Sailor, W., Horner, R.H., & Sugai, G. (2009). Overview and history of positive behavior support. In *Handbook of positive behavior support* (pp. 3-16). Springer, Boston, MA.
- Erbas, D. (2002). Problem davranislarin azaltilmasinda olumlu davranissal destek plani hazirlama. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 3(2), 41-50.
- Erbas, D. (2005). Bas makale: Olumlu davranissal destek. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 6 (1)1-18.
- Erbas, D., Kircaali-İftar, G. ve Tekin-İftar, E. (2007). İşlevsel değerlendirme: Davranış sorunlarıyla başa çıkma ve uygun davranışlar kazandırma süreci (3. Baskı, pp.7-19). Ankara: Kök Yayıncılık
- Erdinc, S., Kaya, M. U. ve İrice, U. (2020). Covid-19 salgını döneminde evde iyi olma halini koruma rehberi. İstanbul: Anne Çocuk Eğitim Vakfı. https://www.acev.org/wp-content/uploads/2020/05/ACEV_CovidRehber_BASKIFinal-1.pdf
- Eshraghi, A. A., Li, C., Alessandri, M., Messinger, D.S., Eshraghi, R.S., Mittal, R., & Armstrong, F.,D. (2020). COVID-19: overcoming the challenges faced by individuals with autism

- and their families. *The Lancet Psychiatry*, 7(6), 481-483.
[https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30197-8](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30197-8)
- Guner Yildiz, N. ve Kurtova, C. (2017). Sınıf sorunlarına eylem araştırmasıyla çözüm arayışı. *Elementary Education Online*, 16(1), 78-88.
- Hemmeter, M. L., Fox, L., & Hardy J. K. (2016). Supporting the Implementation of Tiered Models of behavior support in early childhood settings. In *Handbook of Early Childhood Special Education* (1. Edition) (pp. 247-265). Switzerland: Springer.
- Horner, R. H., Sugai, G., & Anderson, C. M. (2010). Examining the evidence base for schoolwide positive behavior support. *Focus on Exceptional Children*, 42(8), 1-14.
- Kahraman, G., O., & Soylu Karadayı, N. (2015). Engelli kardese sahip olan çocukların engelli kardeşleriyle deneyimlerine ilişkin görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(2):390-408
- Kanlikiliçer, P. (2005). *Okul öncesi davranış sorunları tarama ölçeği: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Karahan, S., Yildirim, S., Demiroz, K., & Ozaydın, L. (2020). COVID-19 sürecinde özel gereksinimli çocuklar ile çalışan öğretmenlerin gereksinimlerinin belirlenmesi. *International Conference on COVID-19 Studies*.
<https://www.covid19conference.org/conference-book>
- Kaytez, N., Durualp, E., & Kadan, G. (2015). Engelli çocuğu olan ailelerin gereksinimlerinin ve stres düzeylerinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 197-214.
- Koska, B. (2019). *Okul öncesi öğretmenlerinin özel gereksinimli olan ve olmayan öğrencilerinin problem davranışlarına ilişkin değerlendirmeleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Local Government Association. (2014). Ensuring quality services: core principles for the commissioning of services for children, young people, adults and older people with learning disabilities and/or autism who display or are at risk of displaying behaviour that challenges. DH, London.
<https://www.local.gov.uk/sites/default/files/documents/ensuring-qualityservices701.pdf>
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded source book* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Miller, J. (2020). So now what? supporting sel at home.
<https://casel.org/wpcontent/uploads/2020/04/CASEL-CARES-Webinar-II.pdf>.
adresinden 30 Mayıs 2020 tarihinde alınmıştır.
- Narzisi, A. (2020). Handle the autism spectrum condition during Coronavirus (COVID-19) stay at home period: Ten tips for helping parents and caregivers of young children. *Brain Science*, 10(4), 207. <https://doi.org/10.3390/brainsci10040207>
- Orsmond, G.I., & Seltzer, M.M. (2000). Brothers and sisters of adults with mental retardation: gendered nature of the sibling relationship. *Am J Ment Retard* 105:486-508.
- Orsmond, G.I., & Seltzer, M.M. (2007). Siblings of individuals with autism or Down syndrome: effects on adult lives. *J Intellect Disabil Res* 51:682-696.
- Ozbey, S. (2010). Okul öncesi çocuklarda uyum ve davranış problemleriyle başa çıkmada ailenin rolü. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 21(21), 9-18.
- Ozbey, S. (2012). Ebeveynlerin evlilik uyumu ve algıladıkları sosyal destek ile altı yaş çocuklarının problem davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(1), 43-62.
- Ozen, A., Colak, A., & Acar, C. (2002). Zihin ozurlu çocuğa sahip annelerin günlük yaşamda karşılaştıkları problem davranışlarla ilgili görüşleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 3(2), 1-13.

- Parenteau, C., Bent, S., Hossain, B., Chen, Y., Widjaja, F., Breard, M., & Hendren, R. (2020). the experience of parents of children with autism spectrum disorder during the COVID-19 pandemic: A qualitative analysis. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-46426/v1>
- Patton, M.Q. (2001). *Qualitative research and evaluation methods* (2nd Edition). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Pavlopoulou, G., Wood, R., & Papadopoulos, C. (2020). Impact of COVID-19 on the experiences of parents and family carers of autistic children and young people in the UK. UCL Institute of Education: London, UK.
- Piskin, M., Ogulmus, S., & Boysan, M. (2011). *Guvenli ortami olusturma ogretmen ve yoneticileri kitabı*. TÜBİTAK.
- Sani Bozkurt, S. (2017). Özel eğitimde dijital destek: Yardımcı teknolojiler. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 37-60.
- Sardohan Yildirim, A. E., & Akcamete, G. (2014). Çoklu yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin erken çocukluk özel eğitimi hizmetleri sürecinde karşılaştıkları güçlüklerin belirlenmesi. *Cumhuriyet Uluslararası eğitim Dergisi*, 3(1), 74-89
- Senemoglu, N. (2018). *Gelişim öğrenme ve öğretim* (26. Baskı). Ankara: Ani Yayıncılık.
- Sanlı, E. (2012). *Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine devam eden zihin engelli çocuğu olan ailelerin gereksinimlerinin belirlenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Sengül Erdem, H., & Fazlıoğlu, Y. (2020). Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların tipik gelişen kardeşlerinin davranışsal, sosyal ve duygusal özellikleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 28(4), 1776-1788 . doi: 10.24106/kefdergi.4105
- Sivrikaya, T., & Çifci Tekinarslan, İ. (2013). Zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerde stres, sosyal destek ve aile yuku. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 14(2), 17-29.
- Skinner, D, Tshoko N, Mtero-Munyati S, Segwabe M, Chibatamoto P, Mfecane S et al. (2006). Towards a definition of orphaned and vulnerable children. *AIDS Behav*, 10: 619-626.
- Smith, M. K. (2000). Recovery from a severe psychiatric disability: Findings of a qualitative study. *Psychiatric Rehabilitation Journal*. 24, 149- 158.
- Sprague, J., & Horner, R. (2007). *Handbook of school violence and school safety: from research to practice*. Shane R. Jimerson & Michael J. Furlong (Eds.). School wide positive behavioral support. Erlbaum Associates, Inc.
- Şengül Erdem, H., & Fazlıoğlu, Y. (2020). Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların tipik gelişen kardeşlerinin davranışsal, sosyal ve duygusal özellikleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 28(4), 1776-1788.
- Taner Derman, M., & Başal, H. A. (2013). Okul öncesi çocuklarında gözlenen davranış problemleri ile ailelerin anne-baba tutumları arasındaki ilişki. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 115-144.
- Tomris, G. (2012). *Problem davranışları önlemede başarıya ilk adım erken eğitim programı anaokulu versiyonuna yönelik öğretmen, veli ve rehberlerin görüşleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir
- Toseeb, U., Asbury, K., Code, A., Fox, L., & Deniz, E. (2020). Supporting families with children with special educational needs and disabilities during COVID-19. *PsyArXiv Preprints*. doi:10.31234/osf.io/tm69k
- Toret, G., Özdemir, S., Gurel-Selimoglu, O., & Ozkubat, U. (2014). Otizmlili çocuğa sahip olan ebeveynlerin çocuklarının günlük yaşam özellikleri, günlük oyun etkileşimleri, problem davranışlar ve iletişim stillerine ilişkin görüşleri. *Ege Eğitim Dergisi*, 15(1), 1-44.
- United Nations (UN) (Birleşmiş Milletler) (2020). Politika notu: COVID-19 salgınının çocuklar üzerindeki etkileri <https://www.unicef.org/turkey/media/9881/file/COVID->

- 19%20D%C3%B6neminin%20%C3%87ocuklar%20%C3%9Czerindeki%20Etkilerine%20%C4%B0li%C5%9Fkin%20Politika%20Notu.pdf
- Yildirim, A., & Simsek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma Yöntemleri* (11.Baskı). Ankara: Seckin.
- Yildirim, S., Karahan, S., Demiroz, K., Sener O. ve Ozaydin, L. (2020). COVID-19 sürecinde özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinin ihtiyaçları. International Conference on Covid-19 Studies. <https://www.covid19conference.org/conference-book> adresinden 9 Temmuz 2020 tarihinde alınmıştır.
- Yucesoy-Ozkan, S. (2016). Okul öncesi sınıflarında sınıf yönetimi ve problem davranışların kontrolü. B. Sucuoglu & H. Bakkaloglu. (Ed.). *Okul öncesinde kaynaştırma* (ss. 193-260). Ankara: Kok.

Yazarlar

Sevim KARAHAN, Hasan Kalyoncu Üniversitesi doktora öğrencisidir. Erken çocukluk eğitimi, özel gereksinimli çocuklar, Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocuklar, aile eğitimi, sosyal beceri ve akran etkileşimi alanlarında çalışma yapmaktadır.

Şeyda YILDIRIM PARLAK, Anadolu Üniversitesi Zihin Engelliler Eğitimi Bütünleşik Doktora öğrencisidir. Erken çocukluk özel eğitimi, özel eğitimde tanılama değerlendirme, aile eğitimi ve aile rutinleri alanlarında çalışmalar yapmaktadır.

Kübra DEMİRÖZ, Hasan Kalyoncu Üniversitesi yüksek lisans öğrencisidir. Erken çocukluk özel eğitimi, aile gereksinimleri ve iş birliği, okul öncesi dönemde kaynaştırma uygulamaları alanlarında çalışma yapmaktadır.

Mehmet KAYA, Hasan Kalyoncu Üniversitesi doktora öğrencisidir. İlkokulda kaynaştırma uygulamaları, akran kabulü ve sosyal beceri alanlarında çalışma yapmaktadır.

Nilay KAYHAN, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Özel eğitim bölümünde öğretim üyesidir. Öğretmen eğitimi, etkili öğretim ve öğretimsel düzenlemeler, kaynaştırma ortamlarında birlikte öğretim uygulamaları, Türk İşaret Dili (TİD) alanlarında çalışma yapmaktadır.

İletişim

Araştırma Görevlisi, Sevim KARAHAN, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Gaziantep.

E-mail: sevim.karahan@hku.edu.tr

Araştırma Görevlisi, Şeyda YILDIRIM PARLAK, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Gaziantep.

E-mail: seyda.yildirim@hku.edu.tr

Araştırma Görevlisi, Kübra DEMİRÖZ, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Gaziantep. E-mail: kubra.ozgan@hku.edu.tr

Bil. Uzm. Öğretmen, Mehmet KAYA, Milli Eğitim Bakanlığı Gaziantep İl Milli Eğitim Müdürlüğü Şehit Ferhat Gözen İlkokulu Şahinbey/Gaziantep

E-mail: mef18062012@gmail.com

Doç. Dr., Nilay KAYHAN, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Gaziantep.

E-mail: nilay.kayhan@hku.edu.tr